

A székely magyarság történetének sorsformáló fejezete

A legrangosabb, több évtizedes tudományos gyakorlattal rendelkező történészek (*Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei*. Szerkesztette: Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1979) igyekeztek jobb megvilágításba helyezni nemcsak az 1595–1596-i székely felkelést, hanem előzményeit és utóhatását is, kulcsot adva azoknak, akik a székely magyarság rendkívül bonyolult és sokrészre tisztázatlan kérdéseit meg szeretnék ismerni. Régebben és kevésbé régen a székely magyarok eredetéről egymásnak homlokegyenest ellenkező, dilettáns, gyakorta rosszindulatú nézetek láttak napvilágot. Következményeik tudományos alapokon való korrigálása és a Székelyföld múltjának pontos megismertetése nemcsak a magyarság számára fontos. A székelység egykor betöltött különleges, bonyolult geopolitikai helyzetéről mások is szívesen szereznének tudomást. A tömérdek téves vélekedés forgalmazása miatt valóságos információ vákuumról beszélhetünk, amelyet sürgősen be kell töltenünk. A kötet frői nem a székely magyarok eredetét kutatják, amikor azonban a négy száz évvel ezelőtti felkelésekről végre elfogadható képet kaptunk, jogosan vélhetjük, hogy ez szilárd kiindulópont lehet számos előítélet kölcsönös eloszlására, a mai magyar nemzedék önismeretében veszélyessé válható légüres tér betöltésére.

„Ahány szerző — megannyi reflektor” — ez a kötet összeállításának elve, ami a szerkesztőség koncepcióját dicséri, valóságos parádés tűzijáték; szinkronizáltba helyezik a XVI. század végi fontos eseményeket. A szóban forgó székelyföldi felkeléseket régebben fontos történelmi művek meg sem említették, vagy néhány mondatban elintézték. Ezért állíthatjuk, hogy a kötet reveláció, nemcsak a korszakot és az eseményeket, de a sajátosságokban bővelkedő „székelykérdést” mint olyat is közzétehetőbb megvilágításba helyezi.

Amikor évekkal ezelőtt úgy hozta a sors, hogy több hónapon át középkori székely oklevelek összeolvasásával foglalkoztam, két dolog valósággal megdöbbenített. Az egyik az volt, hogy a XVI. századi székely magyarság által beszélt nyelv mondatai ma is remekül hangzanak. Persze sok olyan szó van, amit már nem használunk, de nem egy esetben valósággal sajnáltam, hogy nem az illető kifejezés maradt meg Kazinczyék után irodalmi nyelvünkben. Egyébként több olyan, 1848-ból és későbből, más vidékekről származó dokumentum fordult már meg a kezemben, amely nyelvezetében, stílusában messze alulmarad az említett XVI. századi székely tájnyelv eredetisége, zamata mögött. A másik dolog még lenyűgözőbbnek tűnt: a székely társadalom rendezettsége. A szorgalmas, kemény élethez szokott eszes és talpraesett nép életének szinte minden mozzanatát törvények kodifikálták; pontosan, világosan, nyíltan, köntörfalazás nélkül és hézagmentesen. Akár mintául szolgálhatnának ma is arra nézve: igenis lehet olyan törvényeket hozni, amelyekben maguk a prókátorok is kiigazodhatnak! Törvényeik pontos betartásáról hatékony közigazgatás gondoskodott.

Az adott társadalom rendjének megtartása a történelem bizonyos szakaszában létkérdés. A közigazgatás felbomlásának súlyos következményeit legjobban az élővilág sejtmagjaiban (pontosabban a kromoszómákban), a DNS-ben előállott változásokhoz hasonlíthatjuk (ez utóbbiak köztudottan a genetikai információk egyedül hordozói). Mihelyt a genetikai kódot, illetve a társadalomban érvényesülő rendet fenntartó intézményeket károsodás éri, a sejtből és a társadalomból egyaránt változások, sokszor katasztrófa jellegűek, következnek be. Például a szabad székelység egy részének eljobbágyosítására irányuló, etnikailag is súlyosan kifogásolható, XVI. századbeli akciók ilyenek. Általános iratlan törvényként minden népcsoport szent kötelessége volt a múltban (és lesz a jövőben), hogy az egyedül számára a létet biztosító keretet minél tökéletesebb állapotban megőrizze. Nicolae Bălcescuja is hivatkozhatunk: „Ha egy nép lelkiülete a nemzetiségből áll, s míg meg tudja őrizni egyéniségének ezt a jellegét, életének ezt az eszmeiségét, rendelkezni fog azzal a körülírhatatlan joggal, hogy szabadon éljen; nemzeti(ségi) egysége szabadságának biztosítója, vagyis az a nélkülözhetetlen test, amelyben a lélek nem vész és nem zsibad el, sőt ellenkezőleg, benne nő és tovafejlődik.”

A nemzetiség mint „társadalmi génhordozó” tehát függvénye az adott társadalom rendjének: mert ha ennek törvényes keretét kedvezőtlen változások érik, ezt az adott népcsoport tagjai megsínylik, és hosszabb távon létük fenyegettetik. Gondoljunk csak a Básta-korszak vagy a tatárok többszöri magyarirtásaira.

A középkor folyamán — ezt a szerzők bőven taglalják — a székely magyarságot számtalan ilyen veszély fenyegette. Azonkívül földrajzilag és ennek következtében hadászatiilag is a legveszélyesebb térségben élt. Ha társadalmuk nem lett volna szuperszervezésű feudális-katonai kiváltságos terület, elvesztette volna nemzetiségi sajátosságait. A talpraesett székely magyarság azonban a feudális társadalom legsötétebb éveiben is mindig talált valamilyen kiutat, s a számtalan károsodás ellenére is meg tudta őrizni nemzetiségi létét.

A székely magyarságnál minden bizonnyal korábban, mint azt az oklevelek jelzik, már létezett az a nemzetiségi princípium, összetartozás, amelyet a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek nem késtek mindannyiszor oklevelekben posztulálni vagy megerősíteni, ahányszor szükség volt az ország keleti részének megvédésére, természetesen privilégiumok ellenében. A székelységet földrajzi helyzete elszigeteltté tette, amit szorult helyzetében mindannyiszor fel is használt azokkal szemben, akik a diplomákba foglalt jogait, nemzetiségi kereteit kikezdeni merésztették. Később a Habsburg-uralom idején az uralkodók sohasem mulasztották el hangsúlyozni, hogy ők a székelyek ispánjai, tehát nem császárai vagy királyai, ez azonban csak kegyes porhintés volt, „Isten kegyelméből” elhangzott ámitás, uralkodói hízgelés, amelyet a székely magyaroknak rendkívül drágán: embervérrel kellett honorálniuk. Méghozzá nem is saját akaratukból.

A kötetben szereplő tizenkét tanulmány egy-egy fejezet is. Az első hét fejezet — a kötet első része — a felkelés előzményeit, a társadalmi szerkezetet van hivatva megvilágítani. Mint mondtuk, történelmi adatok halmazára van szükség ahhoz, hogy a fontos XVI. századi eseményeket megérthessük. Az átfedések ilyenkor persze elkerülhetetlenek, de nem bántóak, olyanok, mint egy jól megvilágított portré esetében az áttetsző, egymásba folyó finom árnyalatok, amelyek a kidolgozás művészi voltát öregbitik. A második részben szereplő öt tanulmány a felkelést és következményeit taglalja. A bőséges tudományos apparátus nagy szolgálatot tehet azoknak, akik elmélyültebben óhajtják a kérdést megismerni.

Stefan Ștefănescu rövid előszava után Camil Mureșan a román fejedelmek nemzetközi helyzetéről (XVI. század) ír. Ez a diplomáciatörténeti eszmefuttatás igen hasznos a korszakban való tájékozódás szempontjából.

Jakó Zsigmond a XIV—XVI. századi székely társadalom útját vázolja, visszanyúlva egészen a feudális magyar királyságbeli XIII. századi eseményekig, amikor az első dokumentumok megemlékeznek a székely magyarságról. Oknyomozó fejtegetése során Jakó kimutatja, hogy e nép társadalomfejlődését az egész feudalizmus időszakában katonai szempontok határozták meg, amelyek lehetővé tették kiváltságaik megszerzését és megtartását, ezek a szabadságjogok azonban a XV—XVI. század során fokozatosan veszélybe kerültek. Ekkortájt Európa délkeleti része számos hadjárat színtere. Jakó Zsigmond rámutat, hogy a székely magyarok nemcsak a gyakori hadkötelezettségeknek kénytelenek eleget tenni, de egy sereg új adó kivetése, majd az Erdélyre kirótt portai adó egyharmadának rájuk háritása elszegényítette őket. Aki nem bírta a ló és a fegyverzet kiállítását, irgalmatlanul jobbgáysorba sülyedt. Sajnos, a székely katonaelem éppen akkorra (a XVI. század közepére) csappant a kritikus fok alá, amikor az erdélyi fejedelmeknek a legnagyobb szükségük lett volna a harcedzett hivatásos seregekre a török és a Habsburg-politika manővereinek kivédéséhez. A legyengüléshez belső társadalmi tényezők is hozzájárultak: a székely nemesség kapzsi túlekedése, hogy vagyonát rendkívüli módon — nem akarunk itt erősebb kifejezést használni — gyarapítsa, a jobbgáysorba taszítottak rovására. „Jóllehet a rendi állam erőszakos beavatkozásai nyomán — írja a szerző — a fejedelmi korszakban a Székelyföldön szintén meghonosodtak a nemesi, földesúri birtokviszonyok, a földközösségben, sajátos szervezeteik maradványaiban megkapaszzkodó székely tömegeknek még így is maradt annyi erejük, hogy vérük ontásával helyreállítsák és konzerválják a már félig eltemetett szabadparaszti életformát. És ez magyar dolgozó népünk társadalmi fejlődésének legragyogóbb győzelme, legnagyobb vívmánya a feudalizmus idején. [...] A székelység is elindult azon az úton, amely a feudalizmus korában mindenhol a népesség túlnyomó többségének jobbágyvá válásához vezetett. De neki volt ereje megfordítani sorsát, mert nem rettent vissza a küzdelemtől. Benne maradni a feudális Európa fejlődésében, de mégis visszaperelni a nagy többség számára a szabad emberi méltóságot, ez a székelység XVI. századi küzdelmeinek mindennél felemelőbb, nemzetközi érdekű, nagy tanulsága.”

Liviu Moldovan és Pál Antal Sándor a XVI. századi székely önkormányzatot és annak szervezetét tárgyalja. Bővebben a székely székek hatáskörét és somásabban a székely falvak szervezetét. Az ilyen jellegű tanulmányokat csak üdvözölni tudjuk, mert sajnos, ritkaságszámba mennek munkaigényes mivoltuk miatt. A két szerző pregnáns képet nyújt a székelység közigazgatásának kialakulásáról, intézményeinek jellegzetes tevékenységéről.

Egyed Ákos a XVI. századi hadkötelezettség és hadszervezet történetébe vezet be, de külön alfejezetben tárgyalja a kérdés régebbi vetületeit. A tanulmány értékét növeli, hogy írója elsősorban hadtörténeti oldalról elemzi a székely magyarság társadalmát, ami azért is fontos, mert katonailag szervezett feudális népcsoportulatról van szó. A szerző ugyanakkor a következő alfejezetben tovább viszi az ilyen jellegű vizsgálódásait egészen a XVI. század végéig. Nem mulasztja el nagyító alá venni a székely hadkötelezettség és a parasztság kérdései közti szoros összefüggést sem, ami annál is helyénvalóbb, hiszen a szerző az erdélyi parasztság történetének egyik legszakavatottabb ismerője. Tanulmányában nem korlátozza a kérdést csupán a cimben jelzett témakörre, hanem összefüggést keres a korszak többi eseményével, betekintést ad a székely magyarság akkori katonai társadalmába, s új megvilágításba helyezi azt. A katonai, diplomáciatörténeti vonatkozások taglalását az 1562 és 1595 közötti korszak „mérlegével” fejezi be. Akkortájt a központi hatalom és a közszekelység közt megszűnik a szövetség — az utóbbi lefegyverzése miatt, aminek fő kárvallottja a régi székely gyalogrend volt. Mégis akadtak katonai vezetők, akik felismerték a gyalogrend szerepét, és visszatértek a szövetségi politikához.

Demény Lajos összefoglalja az 1562-es székelyföldi felkelést. A szerző az előző évek során két könyvben, valamint tanulmányokban adott értékes áttekintést a jelen kötetben tárgyalt több problémáról. (Vö.: *Székely felkelések a XVI. század második felében*. Bukarest, 1976.; *A székelyek és Mihály vajda*. Bukarest, 1978.) Az akkori események ismerete nélkül az 1595—1596-os felkelés történetét nem lehet megérteni, s ez a megállapítása egyben megindokolja a könyv első részének megírását. A szerző könnyedén vezet be a székely magyarság társadalmának bonyolult szövevényeibe, és világos képet ad a közszekelyek sorsdöntő szerepéről, amelyet, sajnos, az akkori magas politika nem méltányolt. Részletesen tárgyalja a szászok és a moldvai románok magatartását a felkelőkkel szemben. Úgyszintén világos magyarázatot kapunk tőle a felkelés alapvető okára nézve, amit abban jelöl meg, hogy a jobbágyvá lett székelyek nem voltak hajlandók lemondani a segesvári országgyűlés (1557. február) határozatai értelmében ősi szabadságjogairól, s készek voltak fegyvert ragadni azok megvédéséért. Hozzátehetjük, céljaik egybeestek a minden oldalról szorongatott egész magyarság létérdekével, habár az akkori főurak egyéni érdekek hajhászása miatt, a struccpolitika megtestesítőiként, erről hallani sem óhajtottak.

Borbáth Károly és Magyarai András az 1562-es felkelés utáni székelyföldi társadalmi mozgalmakat elemzik. Részletes képet nyújtanak a feudalizálódást elősegítő központi politikát és a székely főurak kettős magatartásáról, akik részben támogatták az intézkedéseket (az eljobbágyosítás az ő érdekeiket szolgálta), viszont nyugtalanította őket az egyre gyakoribb székelyföldi fejedelmi birtokadományozás: sértette kiváltságaikat. Rengeteg panasz és beadvány történt ebben az időben sokféle sérelem miatt. A köznép helyzete megrendítő. A főurak körében elégedetlenséget váltanak ki a fejedelmi tisztviselők, akik a jobbágyokat várszolgálatra kényszerítik. Osztályharc ez bizony a javából. Ennek eredményeként 1571 nyarán megkezdődik a fejedelmi birtokok elleni támadás. Az osztályellentéteket a szerzők árnyaltan részletezik, de nem hallgatják el azt a jelentős ténytet sem, hogy mindezek ellenére a székely társadalomban még mindig megnyilvánul az összetartás. Erre a fejedelem is felfigyel, s intézkedik is: 1571. június 10-én népszámlálást rendel el a vagyoni helyzet megállapítására, valójában főleg azért, hogy politikailag is tájékozódhasson. Az akció ugyanis szigorúbb ellenőrzést is lehetővé tett a központi hatalom számára. A székelyek elégedetlensége 1571. szeptember végén nyílt felkelésben robbant ki, melyben egyes főuraknak is szerepük volt. A központi hatalom részéről nem maradt el a megtorlás. A leszámolás azonban a politikai helyzet miatt az 1575. július 9-i kerelőszentpáli csata utánra marad, amikor Báthori István fejedelem számos kivégzést és vagyonelkobzást rendel el. A szerzők ezek után érthetőnek tartják, hogy „a több mint három évtizedig folytatott sikertelen küzdelem után, 1595-ben a székelyek miért csatlakoztak olyan lelkesen a régi szabadságaik visszaállításának hitében — Báthori Zsigmond hadaihoz.”

A kötet első részének utolsó fejezetében Binder Pál és Székely Zoltán sorakoztat föl újabb adatokat a XVI. századi székely felkelésekről és ezek visszhangjáról az erdélyi románok és szászok körében. Először „az 1514-es nagy paraszt-

háború" történetét világítják meg érdekes levéltári adatokkal. A szász anyag felhasználása példaképpül kell hogy álljon, hiszen eddigi elhanyagolása gyenge oldala hazai magyar történetírásunknak. Röviden ismertetik a brassói levéltárban található, az 1519—1521. évi székelyföldi lázongásról szóló adatokat, valamint az 1562-es felkelés tükröződését a szász krónikáirók műveiben. Akkoriban Brassóban sok értesülés gyűlt össze Havaselvére és Moldvára vonatkozólag, többek közt a csán-gókról is. Szó van még a későbbi, 1581-es, 1599-es és 1600-as erdélyi eseményekről, különös tekintettel a székelyekre. „Erdélyben — írják a szerzők — akkor kezdődött az osztrák zsoldos hadsereg szomorú uralma. Vezérük, Giorgio Basta (császári tábornok) nevéhez fűződik az ország elpusztítása, a lakosság kifosztása.“ Ha objektívek akarunk maradni, ehhez hozzá kell még tennünk, hogy a középkor idején a fosztogatásokban, erőszakoskodásokban többé-kevésbé valamennyi fél részt vett. A főkolomposok persze Básta zsoldosai, de nem ártana a jövőben az akkori háborús bűnök kiderítése terén nagyobb pontosságra törekedni.

Erdély történetének a sellenberki ütközet és a Básta bukása között eltelt periódus volt talán legszomorúbb korszaka. Valamennyi nép szenvedett, de a rúd főképp a magyarságra járt rá. A források egybehangzóan arról tanúskodnak, hogy Szilágyságtól Alsófehér vármegye déli részéig annyira megcsappant a magyar parasztság, hogy sokhelyt az összefüggő lakosságból csak szörvényok maradtak. Egy névtelen szász krónikás viszont Isten irgalmának tulajdonította a szászok szerencsés megmaradását. Szerintünk inkább remekül megéltét parasztvárainknak köszönhető ez. Mikó Ferenc írja 1603-ban, hogy Karánsebestől Szászvárosig menet emberfiával nem találkozott. Nem csoda, hogy amikor Mihály vajda megöletése után a temesvári beglerbég megjelent Gyulafehérváron, s látta a szörnyű pusztítást, gúnyosan megjegyezte, hogy ezt bezeg nem a török, hanem „a ti keresztény testvéreitek“ tették...

A kötet második része öt fejezetről, illetve tanulmányból áll. Demény Lajos a közszekelyek 1595—1596. évi felkelésének különböző szakaszait, tehát diplomácia-történeti szempontból a legbonyolultabb időszakot elemzi. A tizenöt éves háborúról van szó, a nagy törökellenes európai koalícióról, amely Erdélyt, Havaselvet, Moldvát szembeállította a törökökkel. Hogy a székelyeknek milyen óriási szerepük volt a török hűbériséget felrúgó Mihály vajda oldalán 1595 őszén, amikor a legfontosabb havasalföldi városokat visszafoglalták, azt a szerző ragyogóan eleveníti fel a korabeli források alapján. Majd azzal a csűrös-csavarással ismerteti meg az olvasót, amelynek során az erdélyi fejedelemnek két rossz között kellett választania: visszaadja-e a török hadjáratból hazatért székelyeknek a megígért szabadságot, avagy inkább teljesíti a nemesség ellenkező jellegű óháját? Az eljobbágyosítás mellett határozott. Erre a visszatértek megtagadták a szolgálatot, és fegyveres felkelés tört ki, amelyet a fejedelem 1596 „véres farsang“-ján a legembertelebb módon torlatott meg. A tanulmány e részét olvasva magunk sem tudjuk, mi undorít jobban: a főúri szúklátókörség, amely Erdélynek ebben a válságos időszakában alighanem történelmi rekordot ért el, avagy az a párját ritkító aljasság, ahogyan a főurak feketelisták alapján, éjjel, haramiák módjára az álmukban elfogott törökverő hősokeket orvul felakasztatták, felynársaltatták, orrukat-fülüket levágatták, és az élő emberek csontjait porrá törették? „Még a pogány se tette volna ezt!“ — idézi a szerző az egyik kortársat, megállapítva: „Az árulás mindig a legocsmányabb emberi tulajdonságok közé tartozott, de amikor nemcsak egy személyt, hanem egy egész közösséget, a valamikor szabad közszekelyek közösséget árulták el, csapták be hitelességgel, még meghatványozódott.“

Demény Lajos a továbbiakban Mihály vajda szabadságleveléről, a XVII. század eleji erdélyi fejedelmek székelypolitikájáról értekezik. „Az 1595. őszi törökellenes hadjárat — írja — és a székely meg a magyar hajdú csapatok részvétele a vitéz havaselvi vajda hadjárataiban, Szinán pasa hadai felett aratott győzelem után, valamint a székely szabadságlevelével semmissé nyilvánítása az 1595. decemberi országgyűlésen megteremtette a székelyek és a havaselvi vajda együttműködésének feltételeit, midőn ez utóbbi elszánta magát, hogy átkel hadaival a Kárpátokon.“ Mihály vajda titokban még Ploiești-ből székely kapitányokat küld Erdélybe, s tudván, hogy a közszekelyeket csak régi szabadságuk visszaállítása révén nyerheti meg, ezt ünnepélyesen meg is fogadja. Elkezdődött a székelyek tömeges csatlakozása a havaselvi hadhoz. A szerző hermeneutikai elemzés alá veti a Mihály vajda kibocsátotta magyar szövegű szabadságleveleket. (Mihály kancelláriáján magyar íródeák is dolgozott, Darai János.) Az első szabadságlevel a legérdekesebb — ezt csak Darai leírásából ismerjük, mert elveszett —; Mihály vajda a császár nevében állította ki, s „cél szentesíti az eszközöket“ elve alapján ráhamisította annak pecsétjét is. A szerző ezután leírja, hogy Mihály vajda az okleveleiben ma-

gyarul ekképpen címezte magát: „Mű Mihály Havasalföldének vajdája, a császári és királyi szent felségének [II. Rudolfnak] tanácsadója, Erdélyben helytartója azon-
nak [I] Erdély körül és annak alája vetett részeinek végeiben való hadainak fő-
kapitánya.“ A szabadságlevelek történetét taglaló fejezet egyben izgalmas olvas-
mány, realisan tárja elénk Mihály vajdát, akit a romantikus és neoromantikus tör-
ténétírás teljesen meghamisított. A szerző ezek után szintén részletes és rendkívül
érdekes összefoglalást ad Bocskai István székelypolitikájáról, amely a Habsburg-
terjeszkedés ellen irányult, és az ország önállóságát védte. Az előző idők szörn-
yü-
ségeknek következményei Bocskai alatt kerültek felszínre; döbbenetes és paradox
jelenségek állanak elő: „Bár a fejedelmek továbbra is megerősítették a székelyek
szabadságát, a községek maguk nem tudták a vele járó katonai terheket viselni.
Első pillanatra érthetetlen jelenséggel állunk szemben. A szabadságukért annyi
véráldozatot hozott községek minden kényszer nélkül, jószántukból kötik el
magukat jobbaggyá, csak hogy a nehéz terhektől szabaduljanak. Voltak erre esetek
már a Bocskai uralomára előtti korszakban és uralomára idején is, de tömeges
jelenséggé Báthori Gábor idején vált.“ Demény ennek az állapotnak a vizsgálatát
tovább folytatja Bethlen Gábor idejére vonatkozólag, aki azelőtt maga is részt
vett az 1595. évi havaslevi hadjáraton, és szeme előtt zajlott le az 1596. évi véres
farsang. Bethlen ismerte Mihály vajda és a székelyek közti együttműködés sajá-
tosságait, és le tudta vonni a következtetéseket Báthori Zsigmondnak és főleg Boc-
skainak a székelykérdésben alkalmazott politikájáról is; számos kedvezményt nyúj-
tott a székelyeknek a közállapotok megjavítására, így például hadviselésre köte-
lezte a jobbagyokat, pedig ezt a székely előkelők ellenezték, majd pedig megtiltotta
a további jobbagyosítást s a régebbieket szabályozta. Ezáltal nemcsak a székely
közösségi szabadságok tiszteltetésben tartása biztosított, hanem megerősödtek a
katonaelem fennmaradásának gazdasági, társadalmi, jogi feltételei is.

Constantin Rezachevici tanulmánya élvezet bennünket a Mihály vajda utáni
Havaslevé. Az 1601 októberével megválasztott Radu Șerban folytatta a széke-
lyekkel való együttműködés politikáját, annál is inkább, mivel 1601 októbere és
1602 júliusa között trónvesztett lett (Simion Movilă kergette el), és ezalatt nagy-
számú székellyel harcolt együtt a császári sereg oldalán. Mihály vajdától eltérően
erdélyi politikáját nem alapozhatta a székelyek szabadságjogainak felkarolására,
mivel Erdély dolgaiba nem volt beleszólása, ezért együttműködését a törökellenes
harcra építette. A szerző nyomon követi azokat a törökellenes hadjáratokat (Gyur-
gyevó, Szilisztra stb.), amelyekben nagyszámú székely is részt vett. Visszavezeti
az olvasót Erdélybe, ahol a román vajda székelypolitikája eleinte a Bástával, majd
a Székely Mózesrel folytatott diplomáciai kapcsolatoktól függött. Básta kiűzése után
azonban Székely Mózes és Radu Șerban közt hadiállapot keletkezik. A román vajda
a maga oldalára állítva a közsékeket a székely nemességet képviselő Székely
Mózes ellen, több alkalommal csatározik vele, sikerrel. A brassói csatában (1603.
július 17.) odaveszett a székely nemesség színe-java, Székely Mózes magát is egy
közsékegy, Katona Mihály lötte le. A szerző ezeket a kapcsolatokat elemzi tovább
az Erdély történetében új korszakot jelentő Bocskai István rövid uralma alatt,
aki császárellenes felkelésével csaknem egy évszázadra megszüntette Erdélyben a
Habsburg-uralmat. A szerző Bocskai István uralomra kerülését is taglalja. „Ő
ugyan kezdetben császárpárti volt — írja —, de hamarosan megnyerte a felkelés
érdekében a Magyarországon hadakozó nagyvezír Mehmed pasa támogatását, aki
abban is segítségére volt, hogy a Porta elismerte Erdély fejedelmének, majd Ma-
gyarország királyának.“

Két dolgot szeretnék az idézethez hozzáfűzni félreértések elkerülése végett. Az
1557-ben Kolozsváron született Bocskai Istvánt, a kiváló hadvezért valóban támog-
gatták a törökök, miután szembefordult a császáriakkal, de csak diplomáciailag.
Mert előzőleg maga mellé állította a hajdúkat és Almosd, valamint Diószeg között
szétverte Belgioioso császári seregeit. Amikor aztán kibontotta az alkotmány és a
vallásszabadság zászlaját, a felhívására támadt valóságos népfelkelés elkergette
Erdélyből a Bástát helyettesítő Radu Șerban hadainak vezérét, a székely Rác Györ-
gyöt, majd diadalmas hadjárat során elfoglalta az akkori egész Felső-Magyaror-
szágot Pozsonnyal egyetemben. E diadaloktól ösztökélve a székelyek Nyárádszeré-
dában kikiáltották ugyan Bocskai Istvánt Erdély fejedelmévé, a medgyesi orszá-
gyűlés is fejedelmévé választotta, a magyarországi rendek pedig ugyanez év áprí-
lisában Magyarország királyává. A „királyvá választásról“ azonban tudnunk kell,
hogy Bocskai nem koronáztatta meg magát. A Szent Korona Rudolf birtokában
volt, a törököktől küldött koronát (amelyet jelenleg Bécsben őriznek) Bocskai
elfogadta ugyan, de csak udvariasságból, mert világosan látta, hogy a magyar
királyságról lemondani nem hajlandó Habsburgok erejével szemben kénytelen volna
teljesen a török karjaiba vetni magát. Egyes források idézik Bocskainak azt

a kijelentését, hogy a nemzet szabadságáért, és nem a koronáért fogott fegyvert, ami teljes erkölcsi nagyságában tünteti fel őt. E nagyszerű egyéniség száka volt a császárpártiak szemében, nem is késtek őt útjukból félreállítani: a Habsburgokkal titokban összeröffenő kancellár, Kátai vállalkozott a gyilkos szerepére, és megmérgezte azt az uralkodót, akihez annyi reménység fűződött. Kevés vigasz, hogy a testőrök aztán darabokra vagdalták. Bocskai politikai végrendeletében meghagyta, hogy valameddig a magyar Szent Korona Bécsben, tehát a magyarságánál erősebb kezekben lesz, mindaddig szükséges a Habsburg-terjeszkedés kiegyensúlyozására fenntartani az erdélyi magyar fejedelemséget. Ha pedig a Szent Korona magyar király fejére kerül, erre az esetre Bocskai azt javasolta az erdélyieknek, hogy feltétlenül siessenek a magyar király jogára alá. Másként nem látta biztosítottak sem a török, sem a Habsburg-terjeszkedés megakadályozását. Meg volt győződve arról, hogy bármelyik nagyhatalom kerül túlsúlyba, az végzetes kimenetelű lesz a magyarságra és egyben a délkelet-európai egyensúlyra nézve is. A szerző különben árnyaltan részletezi a Bocskai és Radu Şerban közti kapcsolatokat, megállapítja, hogy ez utóbbi elővigyázatos magatartása lehetővé tette a békés megegyezést, hiszen ügyes eszközökkel igyekezett megőrizni két malomkő, azaz a császári biztosok és a Porta által támogatott Bocskai között a békét. A román vajda belátta, hogy a császár ígérte székely segítségnek nincs alapja; másrészt a rugalmas török diplomácia is hathatós eszközökhöz nyúlt: Radu Şerbannek fejedelmi zászlót küldött de — biztos, ami biztos — 32 000 katonáját is elküldte a Duna mellé figyelmeztetésül. Ez megtette hatását. Erdély és Havasalföld viszonya gyümölcsözőnek bizonyult a Rákóczi Zsigmond fejedelemsége (1607. február—1608. március 5.) idején, úgyszintén Báthori Gábor (1608. március 7.—1613. október 27.) uralkodása kezdetén is. Később Báthori betört Havaselvére. Ezután a szerző a Báthori Gábor és Radu Şerban csapata közt lefolyt 1610. július 10-i brassói csatát elemzi, amelyben az Erdélybe betört román vajda győzedelmeskedett, a közszékelyek obstrukciós magatartása következtében. Végezetül pedig az 1611-es események alakulását — amelyek nyomán a román vajdának mégis nélkülöznie kellett a székelyek támogatását — a következőkkel magyarázza: „Jóllehet 1611-ben a székelyek túlnyomó többsége rossz szemmel nézte Báthori Gábor havasalföldi hadjáratát, az 1610-es brassói csatában pedig nem fejtették ki komoly ellenállást egykori szövetségükkel, Radu Şerbannal szemben, mégis az a körülmény, hogy Báthori elismerte kiváltságait, arra ösztönözte őket, hogy kitartsanak mellette, tudván, hogy a vajda visszavonulásával Erdélyben a császáriak jutnak uralomra. Márpedig ennek vasigáját 1601—1604 között (a Bástia uralma idején) bőségesen megtapasztalták. A havasalföldi uralkodók természetesen a következő években is fenntartották kapcsolataikat a székelyekkel, de ezek sohasem lesznek olyan intenzívek, mint amilyenek voltak Mihály vajda és Radu Şerban zaklatott korában.”

Imreh István és Pataki József a XVI. század végi és a XVII. század eleji székely falu gazdasági-társadalmi szerkezetét taglalja. Az adatok rendkívüli gazdagsága, feldolgozásuk hihetetlenül munkáigényes volta, valamint a téma logikus, szép kifejtése a tanulmányt minden bizonnyal a székelykérdést tárgyaló művek klasszikus forrásai közé iktatja. A két szerző alighanem önnönmagát multa felül, pedig előző gazdag tudományos munkásságuk ismerete nyomán elmondhatjuk, hogy a székely magyarság történetének mindketten nehezen felülmúlható ismerői. A XVI. század mezőgazdasági termelésének színvonalát elemezve megállapítják: országszerte jellemző a növénytermesztés arányának a növekedése. Részletesen nyomon követik a föld megművelésével járó összes értesülést, majd hasonló elemzés alá vetik az állattartást. Nagyító alá kerülnek a tulajdonformák, elsősorban a falu földjeinek helyzete. A sokat vitatott földközösségek rendszerében a XVI. század folyamán bekövetkezett változásokat sorolják fel (valamennyit példákkal illusztrálva), s ezt a tanulságot vonják le: „A faluközösség súlyát, jelentőségét tehát nagymértékben biztosította az, hogy rendelkezési jussa volt a legfőbb termelőeszköz, a föld felett. A »paraszt« itt, együtt a szolgáló emberi állapot felé szorított szabaddal, nem csupán ura földjén lakó és ezért járadékkal tartozó ember volt, hanem — marxi szóhasználattal — a közösségi földek társtulajdonosa is. Mindez lényegesen befolyásolta a termelő életét, mind az osztályok, rétegek küzdelmét.” A faluközösség státútumai elsőrangú forrásai a székely falu társadalmi életének, amelyet nagyszerű szervezethez, rend uralt, a jogszokások és falutörvények kodifikálása szerint. A szerzők bemutatják, hogy a lustrák alapján szinte centiméterre fel lehet mérni a társadalmi hovatartozás terén bekövetkezett változásokat. Ez a magas fokú szervezethez alighanem pártját ritkító jelenség, s a történészek végtelen kvantifikáló lehetőséget ad, amit maguk a szerzők adatai is bizonyítanak, amikor rátérnek a települések számának és nagyságának, a falu társadalmának és főleg a falvankénti társadalmi megoszlás alfejezeteinek árnyalt

bemutatására. A felsorolt adatok mély benyomást keltenek az olvasóban, habár a szerzők felhívják a figyelmet a különböző interpretálási hibalehetőségekre is. Az összegezett adatokat a szerzők táblázatokba foglalták székenként (például 1614-re vonatkozólag), majd egybevetették és kiegészítették egyéb történelmi adatokkal, magas fokú önellenőrzésről téve tanúbizonyságot. A végén a bemutatott számok valósággal testet öltenek. Ugyancsak 1614-re vonatkozólag közlik az összes székelyföldi falvak legfontosabb adatait. Hogy mi munka lehet a számok mögött, azt csak elképzelhetjük! Kétségtelen, hogy a szerzők által bemutatott kvantifikáló eljárással készült nagy pontosságú retrospektív társadalmi felmérések jelentősen hozzájárulnak a történettudomány egzaktabbá válásához.

Fazekas János a marxai történelemszemléletnek az 1595—1596-os székely felkelésre vonatkozó néhány fontos kérdését foglalta össze. A szerző a kérdés velejére tapintott, amikor a marxizmus tárházából azokat a részeket elevenítette meg, amelyeknek figyelembevétele sokat segíthet korunk legégetőbb történettudományi kérdéseinek megoldásában. Egyes romantikus mázzal bevont, a valóságtól messze elrugaszkodott régebbi fércművekre gondolva, ez kétségtelenül így is van. A szerző felemlíti például a haladás mozgatórugóinak feltárását, az okok és okozatok rendszerének és rangsorának megragadását, az egyén és társadalom, a személység és a néptömegek viszonyának valós ábrázolását mint olyan megszívlelendő szempontokat, amelyeknek szem előtt tartásával a történész s az olvasóközönség csak nyerhet. Ugyancsak fontosnak tartja annak felderítését, hogy az emberi társadalom gazdasági, szociális, politikai, szellemi, művészeti, jogi, vallási stb. tevékenységének milyen szerep jut a történelmi folyamat alakításában. A szerző ezután számos példát hoz fel a marxizmus klasszikusainak történelemszemléletéből, majd kifejti, miben is állott ez a történelemszemlélet, amelyet egyáltalában nem tekinthetünk befejezettnak, hanem ellenkezőleg, szükséges a továbbfejlesztése. Lenin határozottan állást foglalt azokkal szemben, akik a történelem klasszikus materialista felfogását egyoldalúan, vulgárisan értelmezték, mintha az emberi társadalom fejlődésében csupán az anyagi, gazdasági erők játszanának szerepet. A szerző rámutat, hogy a történelem sokrétű folyamatokból tevődik össze: „Jól felfogott érdeke minden társadalomnak — írja —, minden társadalmi vagy etnikai csoportnak, osztálynak, rétegnek, nemzetnek vagy nemzetiségnek, hogy tudja, ismerje mindazt, amit elődeitől, őseitől anyagi és szellemi javakban örökölt. Enélkül nincs helyes önismeret, bizonytalanává válik az értékrendszer, és elhomályosodik a jövőt elemző, előrelátó távlat. Közismert az a bölcs mondás, hogy a történelem a jövő bejáratának ajtajába elhelyezett lámpa, amely arra szolgál, hogy némileg oszlassa a jövőt burkoló sötétséget. [...] Hazáját, nemzetét, nemzetiségét az a történész szolgálja a legjobban, aki híven és teljességre törekvően tárja föl a történelmi igazságot.” Ciceróra hivatkozik, aki szerint a történezszt erkölcsi parancs tiltja attól, hogy hamis dolgot állítson, és erkölcsi parancs kötelezi arra, hogy ne féljen az igazság kimondásától. A szerző pregnáns történetfilozófiai bevezetése nyugodtan odakerülhetett volna a könyv elejére, a kevésbé tájékozott olvasónak — s ezek vannak többségben — jó szolgálatot tehetett volna, ha mindjárt a kezdetben veszi kézbe. A szerző ugyanis tanulmányát a székely magyarság szabadságharcának igen jó áttekintésével fejezi be (a IX—X. századtól kezdődően, amikor is a székelyek már a törzsszövetség keretében az előrs és az utóvéd feladatát teljesítették, egészen a kötet főtémáját képező 1595—1596-os székely felkelés elemzéséig). Egyetértünk a szerzővel: a XVI. századi székely felkelések arany betűkkel írt fejezetet jelentenek dolgozó népünk múltjában, amelynek ápolása haladó hagyományaink része — ehhez a kötet szerzői a legjobb példával szolgáltak az utókor számára.

Józsa János: Kerámiatál

